

روایتی مصور از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

نوشته: موسی حقانی

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ با توجه به تأثیرات فراوان آن بر حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران واقعه‌ای مهم و در خور توجه است. اهمیت این واقعه، زمانی آشکارتر می‌شود که آن را در راستای تحولات بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول و شکل‌گیری خاورمیانه جدید براساس سیاستهای استعماری فاتحان جنگ به ویژه انگلستان بررسی نماییم. از چنین منظری، کودتا حلقه‌ای از سلسله تحولات منطقه‌ای محسوب می‌شود که برای تأمین منافع درازمدت بیگانگان صورت گرفته است. روی کار آمدن حکومتی با حمایت خارجی مشخصه‌ای است که رژیم پهلوی را از دیگر سلسله‌های حکومتگر در ایران متمایز می‌سازد. چنین دخالت آشکاری به منظور از بین بردن استقلال سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران و تضمین تسلط انگلستان صورت می‌گرفت که طی دوران سلطنت رضاشاه تحقق پیدا کرد. نگاهی به اوضاع سیاسی ایران و جهان پس از سقوط رژیم تزاری در اکتبر ۱۹۱۷ نشان می‌دهد که هدف انگلستان تبدیل سرزمین ما به مستعمره‌ای در ردیف دیگر مستعمرات خود بود. با چنین سیاستی رفته‌رفته تقویت گرایش‌های گریز از مرکز در ایران که مدتها محور اصلی سیاستهای جزیره‌نشینان بود جای خود را به تز تقویت حکومت مرکزی سپرد. صعود و ثوق‌الدوله بر مسند رئیس‌الوزرای که با حمایت انگلستان صورت گرفت و تلاش وی برای ایجاد حکومتی مقتدر در چنین فضایی تحقق یافت. گام بعدی سیاست مستعمره‌سازی، تحمیل قرارداد ۱۹۱۹ بود که با توجه به شرایط بین‌المللی، مخالفت گسترده مردم ایران و کارشکنی کانونهای صهیونیستی موجود در هیأت حاکمه بریتانیا با شکست مواجه شد. ناکامی «لرد امپریالیست» - جرج ناتانیل کرزن - در تحمیل قرارداد ۱۹۱۹، فرصت مناسبی بود برای طرح و پیگیری روشهای دیگری که با کمترین هزینه، دسترسی به اهداف قرارداد را متحقق می‌ساخت.

شرایط بد اقتصادی انگلستان پس از جنگ جهانی اول ایجاب می‌کرد هزینه‌های

دولت کاهش پیدا کند. بنابراین حضور نظامی انگلستان در خاورمیانه در آن شرایط دیگر توجیهی نداشت، لذا طرح ایجاد زنجیره‌ای از دولتهای وابسته در منطقه خاورمیانه و یهودی کردن فلسطین برای پر کردن خلاء حضور نیروهای انگلیسی، تضمین منافع بریتانیا در ایران و کنترل رژیم جدید روسیه با جدیت دنبال شد. ورود سرادموند آبرونساید در مهرماه ۱۲۹۹ شمسی به ایران نشان‌دهنده اهداف تازه وزارت جنگ، وزارت مستعمرات و وزارت هند بریتانیا یعنی خروج نیروهای انگلیسی و روی کار آوردن دولتی مقتدر از طریق کودتا بود.

نفوذ در قوای قزاق و در دست گرفتن کنترل و اداره قزاقخانه، متزلزل کردن کابینه‌ها و تشدید بی‌ثباتی سیاسی در جامعه، ایجاد ناامنی کم‌سابقه در شهرها و پایتخت، دامن زدن به بحرانهای اقتصادی، بزرگ‌نمایی خطر بلشویسم که همگی از سوی کمیته آهن و شبکه جاسوسی انگلستان در ایران به سرپرستی اردشیرجی و برخی اعضای سفارت انگلستان نظیر هاوارد، اسمایس و اسمارت تدارک می‌شد به مثابه آماده‌سازی مقدمات کودتا بود که در ماههای پایانی ۱۲۹۹ صورت گرفت. در همین مدت رضاخان سوادکوهی که چند سال قبل توسط اردشیرجی به جرگه عوامل انگلستان پیوسته بود به عنوان عامل نظامی کودتا به آبرونساید معرفی می‌شود. وی که سابقاً نگرهبانی سفارت هلند و محافظت از خانه فرمانفرما و مشاغلی از این دست را عهده‌دار بود با ورود به کانونهای توطئه موفق شد مراتب ترقی را طی کند. همدستی وی با استاروسلسکی در کودتا بر علیه کلرژه در قزاقخانه موقعیت وی را استحکام بخشید تا جایی که در آستانه کودتا به عنوان فرمانده نظامی عملیات انتخاب گردید. اقدامات گوناگون انگلیسیها و عوامل آنها در بهمن ۱۲۹۹ در اردوگاه آقابابای قزوین متمرکز و با کمک بانک شاهنشاهی و همکاری نظامی کلنل اسمایس، کاظم خان سیاح، مسعودخان کیهان و برخی دیگر از صاحب‌منصبان قزاقخانه، قوای پراکنده قزاق سازماندهی شده و شرایط برای انجام کودتا و اشغال تهران فراهم گردید. ورود سید ضیاءالدین طباطبایی - روزنامه‌نگار ماجراجو و انگلوفیل - که حامل کیسه‌های پول بانک شاهنشاهی به اردوگاه آقابابا بود و تحرکات گسترده چندماهه اجزای سفارت انگلستان و عوامل وابسته به آنها حکایت از وقوع اتفاقاتی در ایران به صحنه‌گردانی بریتانیا داشت. در نیمه‌شب سوم اسفند ۱۲۹۹ کودتاچیان وارد تهران شده و نقاط حساس شهر را به اشغال خود در آوردند. چند روز بعد کابینه‌ای متشکل از اعضای کمیته آهن به ریاست سید ضیاءالدین طباطبایی رسماً زمام امور را در دست گرفت. پست حساس وزارت جنگ با اندکی کشمکش در اختیار رضاخان سردار سپه قرار گرفت و حرکت خزنده وی جهت قبضه کردن قدرت آغاز شد. سید ضیاء ناباورانه و شاید هم براساس برنامه‌ای از قبل طراحی

شده، نود روز پس از کودتا مجبور به ترک ایران شد. سردار سپه به پشتوانه نظامیان و حمایت‌های جدی سیاست انگلستان که توسط هاوارد و سفیر جدید آن کشور سر پرسی لورن (معروف به تاج‌بخش) تأمین می‌شد توانست موانع صعود به قدرت را از سر راه خود بردارد. خلع قاجاریه و تفویض سلطنت به سردار سپه نتیجه تلاش چهار ساله این افراد بود که به طرح ایجاد حکومتی مقتدر و وابسته جامه تحقق پوشاند. عکسهای این شماره از فصلنامه مروزی است اجمالی بر این رخداد تلخ.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

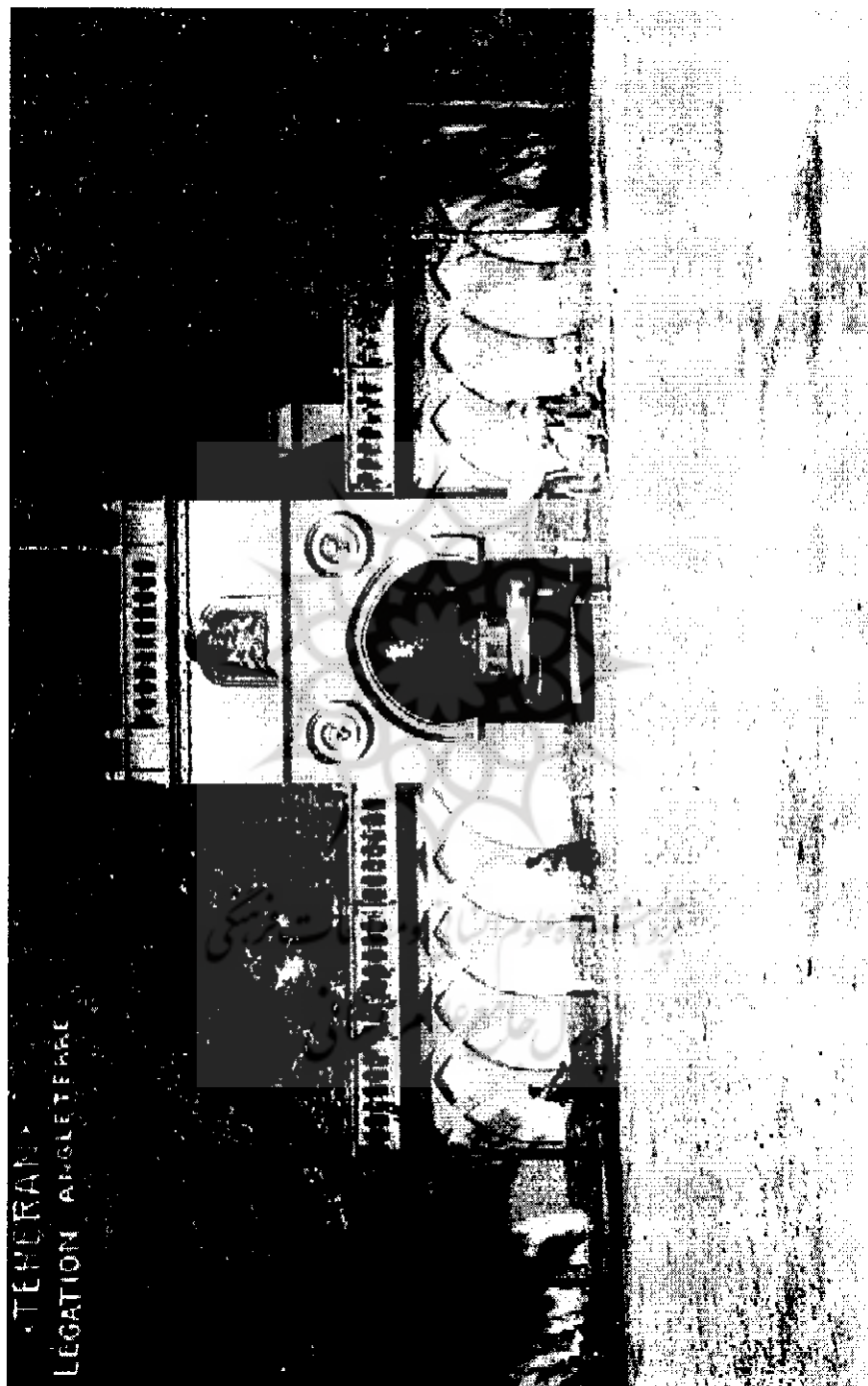
سر ادموند آیرونساید در حال عبور از تنگه برف‌گیر اسدآباد | ۱۸-۵۶۴

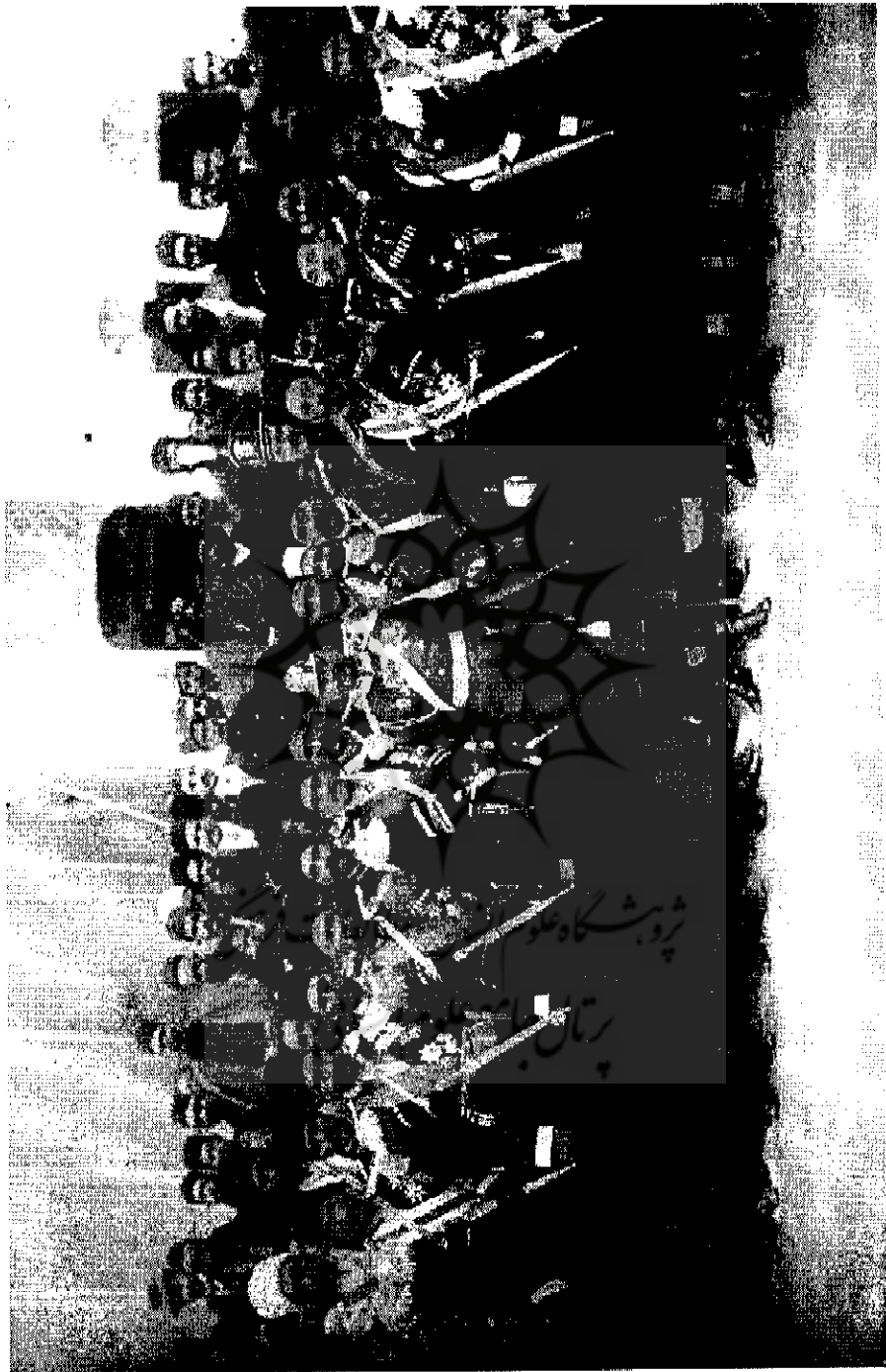
عکس هوایی از پادگان و فرودگاه نیروهای انگلیسی در فروزین : ۱۹۴۱-۱

سر اردشیر ریبورتو (اردشیر جی) | ۱۱-۲۸۹

سفارت انگلستان در تهران | ۱۱-۲۷۸۶

جمعی از فرماندهان و افسران ایرانی و روسی نوزادخانه | ۱۳۶۴

سر جوخه رضاخان نگیان سفارت هلند و شاخص عکاسی آنتوان خان سوربوکین | ۱۹۵۶-۱۱

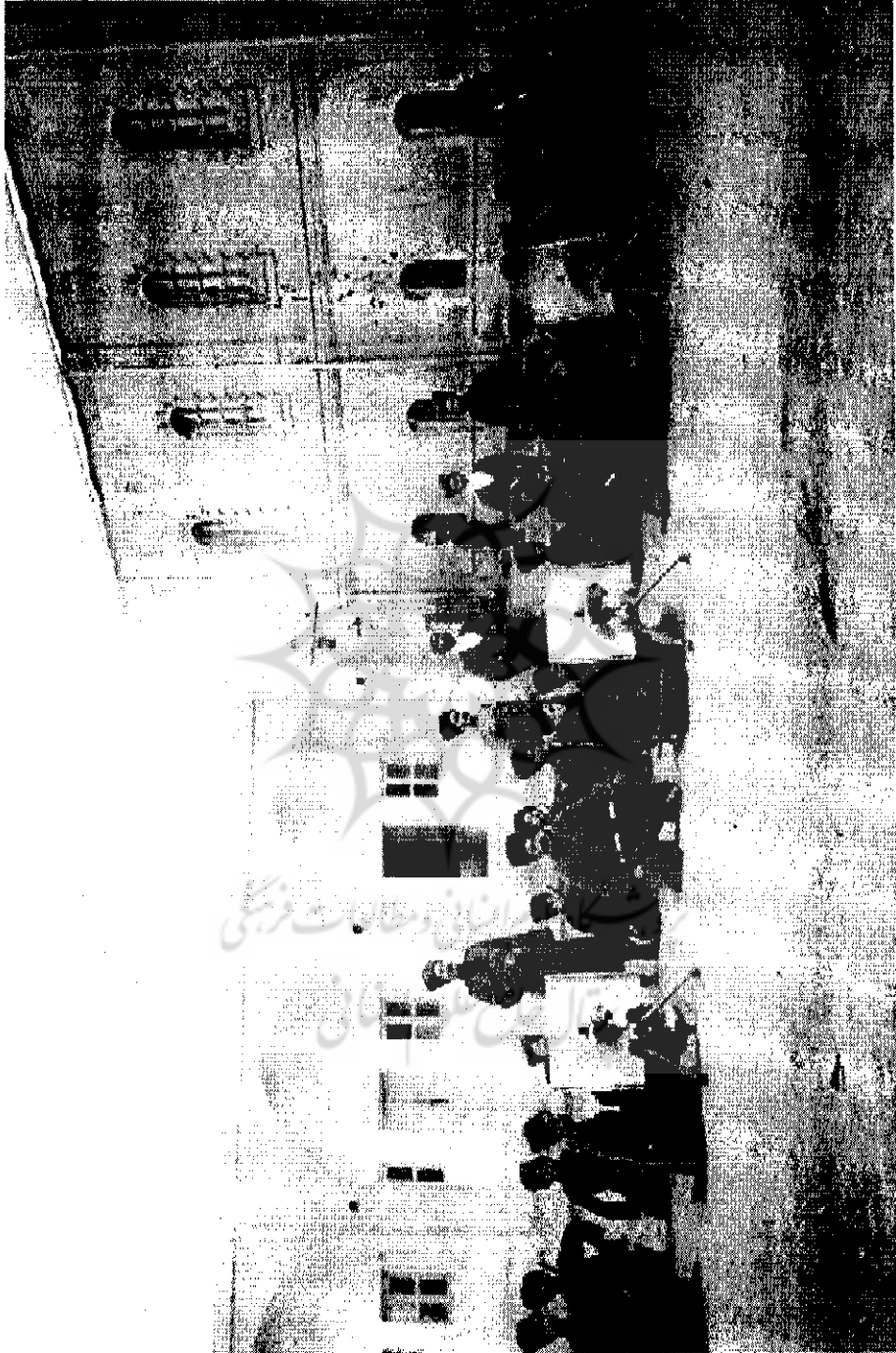
یاوررضاخان به همراه محمدولی میرزا فرمانفرما و گروهی از محافظان

منزل عبدالحسین میرزا فرمانفرما در کرمانشاه | ۱۸۲۱

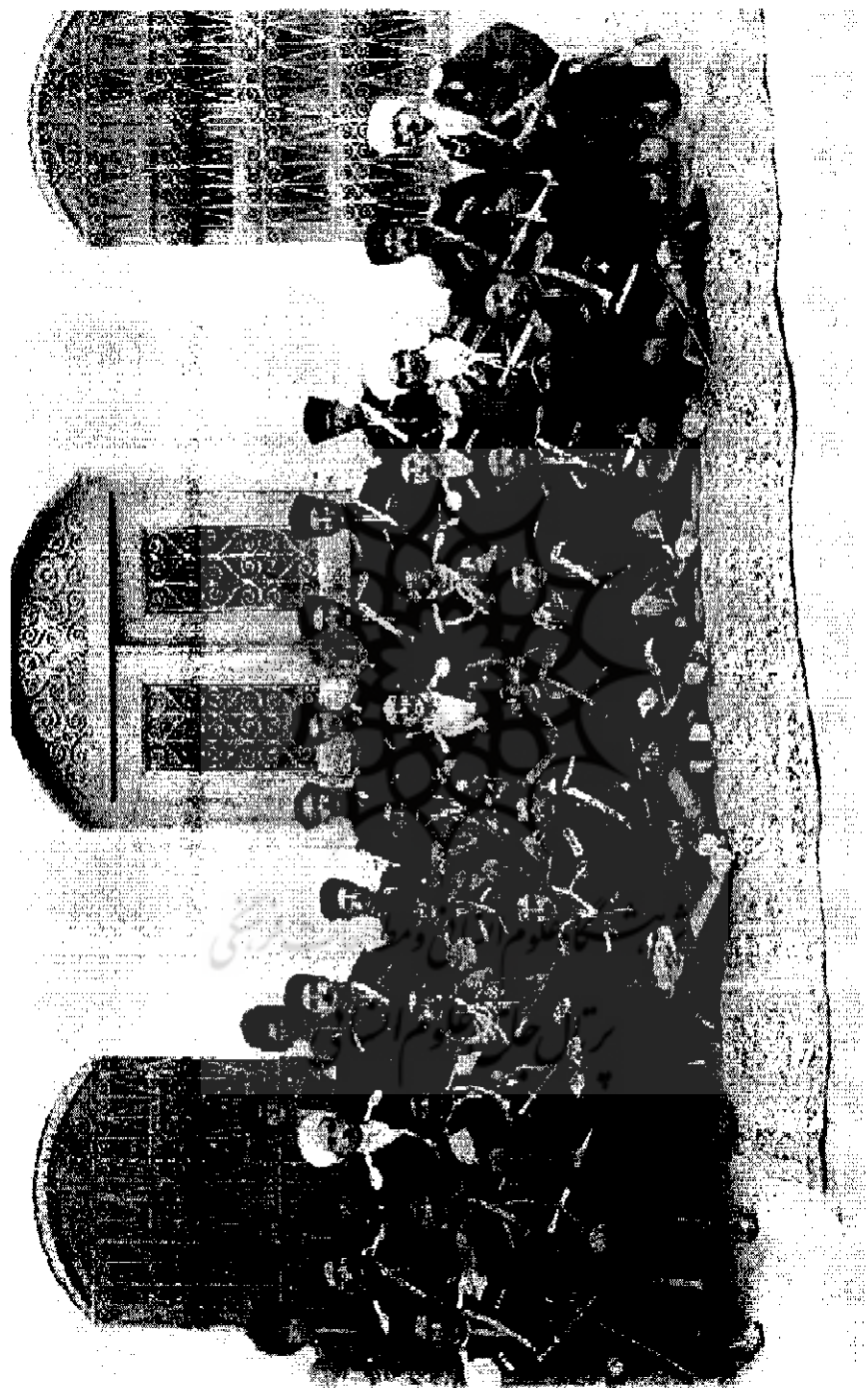
شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پیمان بلب علوم انسانی

رضاخان طصت تیر هنگام آموزش تیراندازی با مسلسل | ۱۱-۱۷۹۲

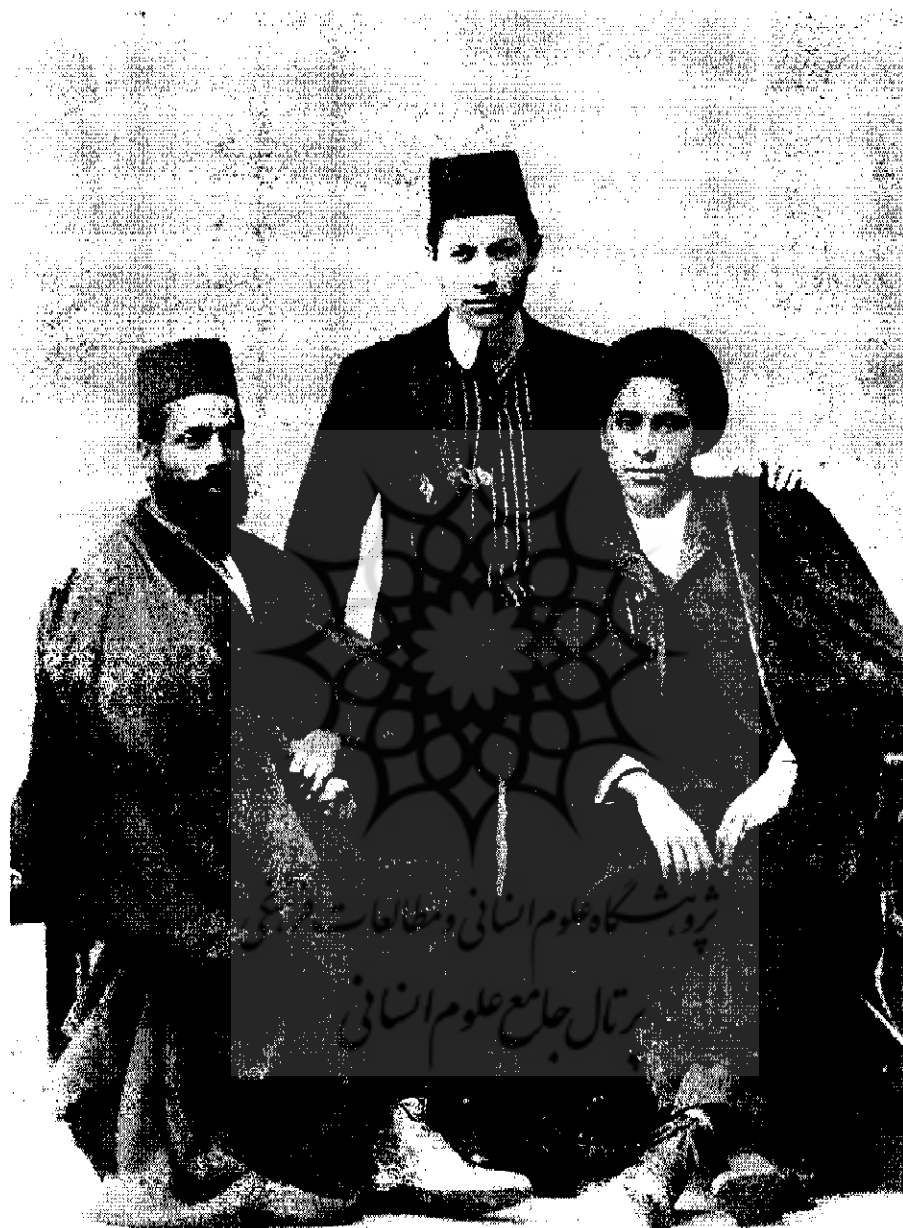
رضاخان سرهنگ و سروان مرتضی یزدانبناه قبل از کودتای ۱۲۹۹ هنگام آموزش نظامی افراد تحت امر خود | ۱۳۸۰-۱۱

رضاخان میرنېچ به همراه دوست معمار خود کاپيتان مارکوف در بين افسران قزاقخانه | ۱۲۷۱۳-۱۱

رضاخان میرپنج فرمانده تیپ مختلط همدان در میان افراد تیپ | ۱۷۹۳-۱۱

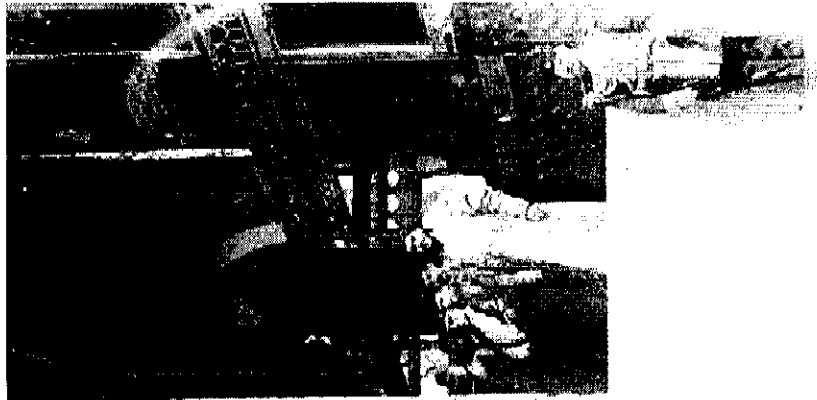
سید ضیاءالدین طباطبایی در دوران نوجوانی به همراه معین‌التجار بوشهری | ۱۵۴۱-۱۱

سید ضیاءالدین طباطبایی مدیر روزنامه رعد هنگام سفر به باکو جهت مذاکره با دولت مساواتی ۱. باقر کاظمی
۲. ابراهیم زند ۳. محمد ساعدی ۴. کاظم خان سیاح | ۱-۷۶۵

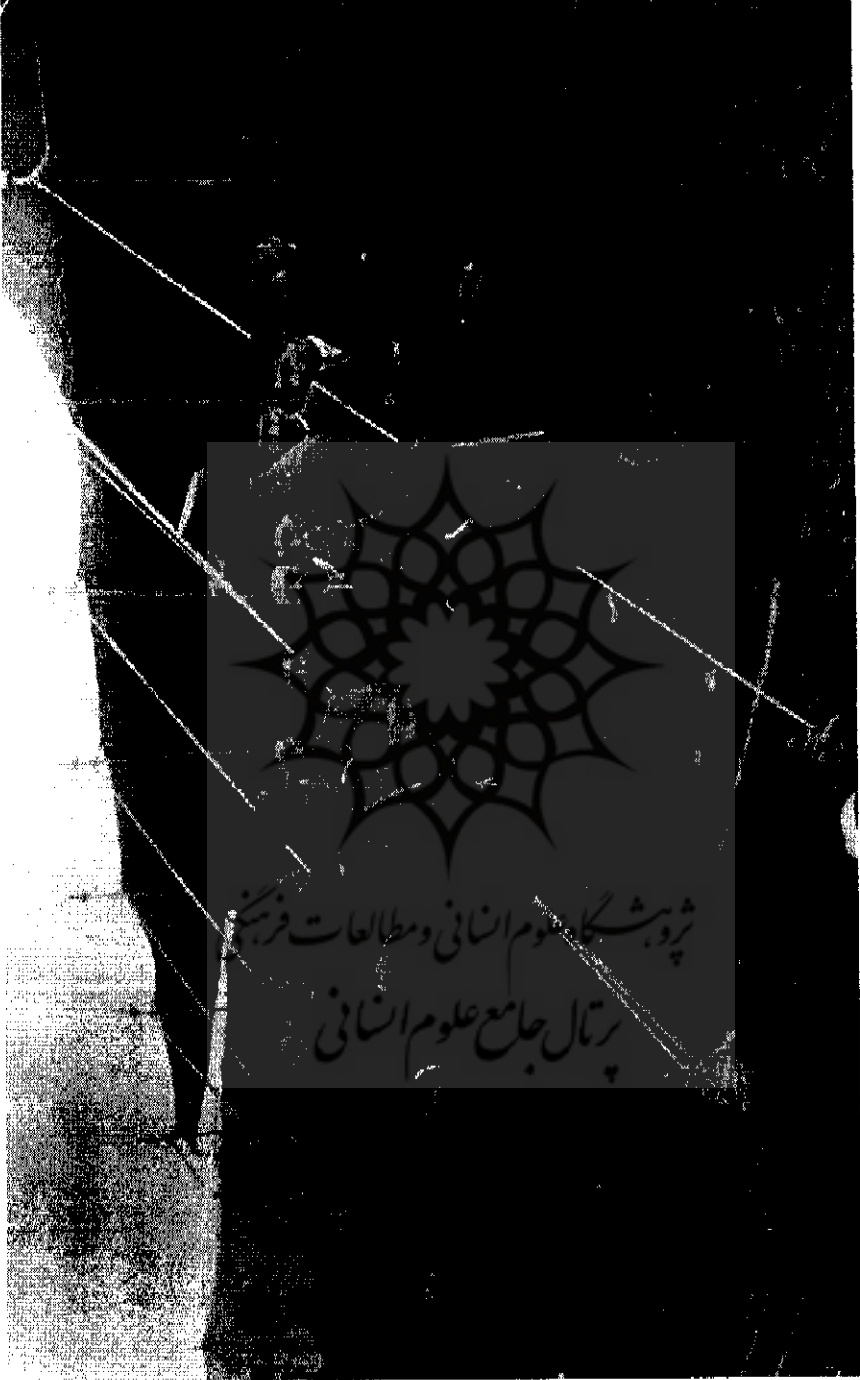
رضاخان در کنار اتومبیل مصادره‌ای رولزرویس نصرت‌الدوله پس از کودتا [۱۷۹۰-۱]

۱. سید ضیاءالدین طباطبائی
۲. محمود جم
۳. عیسی فیض
۴. علیمحمد خان موقر الدوله
۵. رضاقلی خان نیرالملک | ۱۳۰۰ در کاخ گلستان

اعضای کابینه سید ضیاء الدین طباطبائی (موسوم بہ کابینہ سیاہ) در حضور احمدشاہ از چپ بہ راست: حسینقلی خان نصرت السلطنہ - محمود جم - مسعود کبکان - احمدشاہ قاجار - مصطفی عدل - ضیاء الدین طباطبائی - علی اصغر مؤدب نفیسی - کاظم سیاح - اسداللہ میرزا شہاب الدولہ | ۴-۴۳۹ |

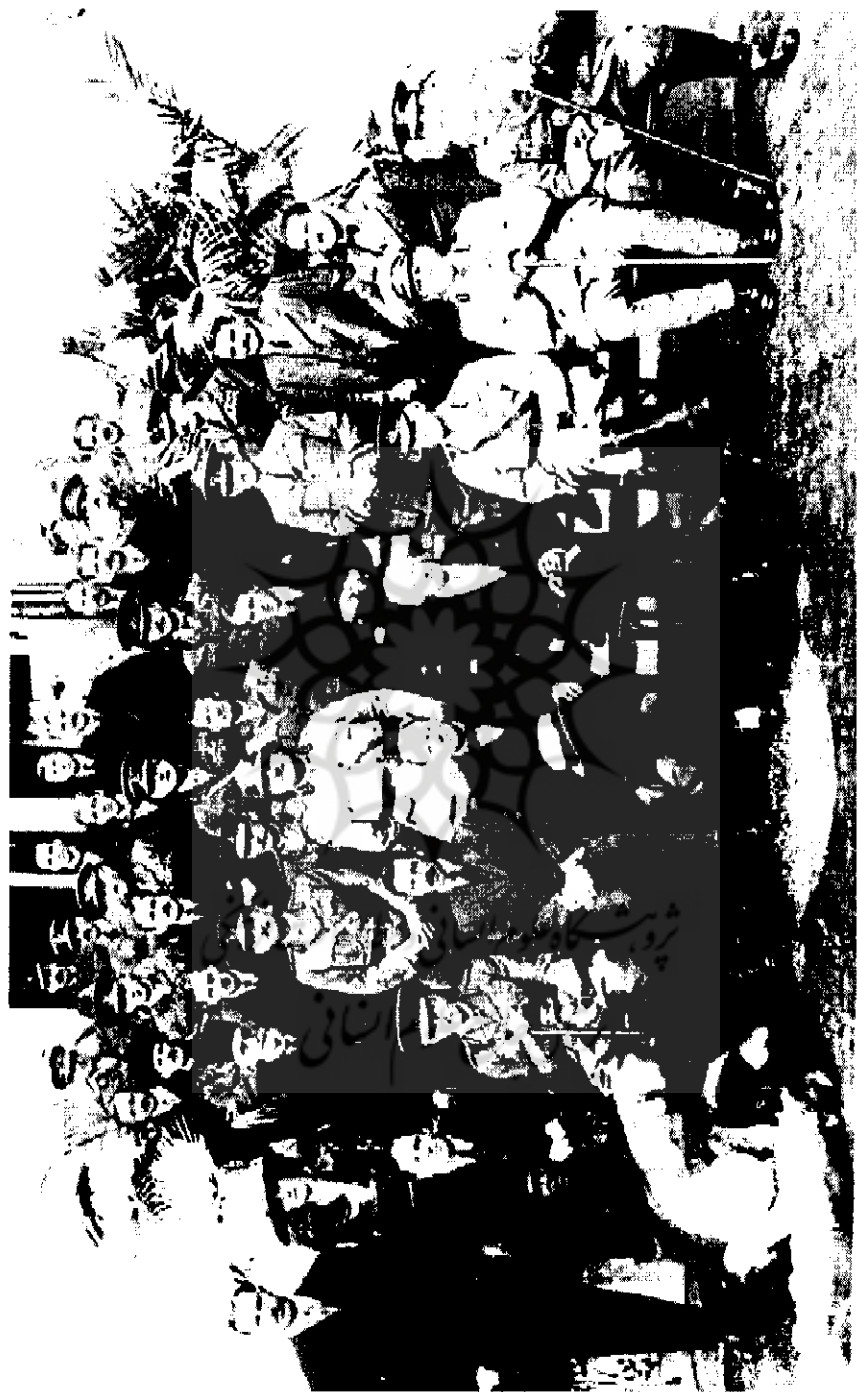
احمدشاه قاجار و رضاخان سردار سپه به همراه جمعی از رجال و درباریان در یک بازدید | [۲۴۱۲-۱]

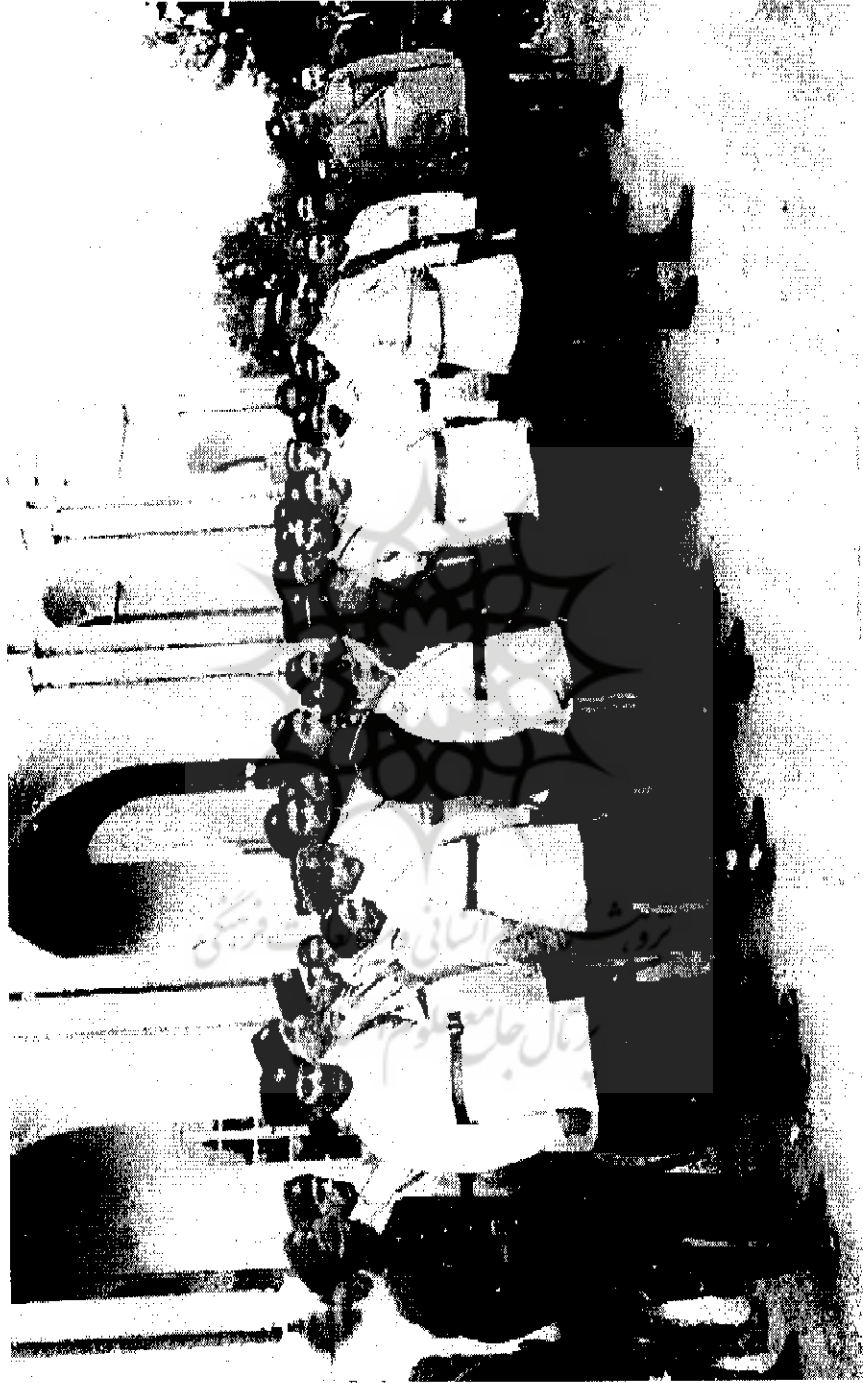
عکس یادگاری سیدضیاءالدین طباطبائی به رضاخان سردارسیپه قبل از خروج از ایران (به یاد ایام صمیمیت و مسرت) | ۱۳۴۷-۱۳۴۸

ژنرال آبرونساید و ژنرال هالدین پس از کودتای ۱۲۹۹ بر روی رودخانه دجله | ۱۹۴۲-۱۱

جمعی از مقامهای سیاسی و نظامی انگلیسی در قاهره پس از کودتای ۱۲۹۹ از چپ به راست: مالکم استونس - والتر کنگر - مریزت ساموئل - وینستون چرچیل - سرپرستی کاکس - آلبتر هالدین - ژنرال ادمووند آیروولساید - پریمی رادکلیف - جنری آرچر - مگرتر دوپل - ماسون افندی - ادوارد آنکینسون - جمعیاریاشا - توماس ادوارد لاورنس - جنری سالمووند - تروردیونگ [۱۸۳۰-۱۸۳۱]

رضاخان سردار سپه در جمع نظامیان از راست به چپ: جان محمدخان امیرعلایی، محمدصادق کوپال، رضاخان سردار سپه، علی ریاضی، علی نقوی، قاسم خان والی، عباسقلی جلاور، جعفرقلی بیگلربیور، مرتضی یزدانیان، نصراللهخان آیرم، سرونگ محمدشیرخ لیسکی | ۱۸۲۷-۱۸۲۸